

SOBRE NÉLIDA PIÑÓN

CONCERNING NÉLIDA PIÑÓN

Víctor Fernández Freixanes
Real Academia Galega

Resumo: *A república dos sonhos* é a gran novela da emigración galega, e un dos capítulos máis grandiosos da verdadeira épica de Galicia: a forza dun pobo que, malia os cataclismos da historia, soubo manter viva a memoria e a tradición. A grande achega de Nélida Piñón ás literaturas galega e brasileira consiste na ensamblaxe de dous mundos, que son raíz e tradición: o mundo grandioso e exuberante do Brasil e a tradición íntima, case doméstica, secreta, pero non menos decisiva, das raíces galegas.

Abstract: *A república dos sonhos* [The Republic of Dreams] is the great novel of Galician emigration, and one of the most magnificent chapters in the true epic of Galicia: the strength of a people that, despite the cataclysms of history, succeeded in keeping memory and tradition alive. The great contribution of Nélida Piñón to Galician and Brazilian literatures consists of combining two worlds - roots and tradition: the grand and exuberant world of Brazil; and the intimate, almost domestic, and secret (but no less decisive) tradition of her Galician roots.

Palabras chave: Nélida Piñón, *A república dos sonhos*, emigración, narrativa, literatura.

Key words: Nélida Piñón, *A república dos sonhos*, emigration, narrative, literature.

Sinto de corazón non poder estar presente nestas palestras arredor da obra e a memoria da nosa escritora Nélida Piñón, a nosa Nélida de Cotobade, como lle din algúns nas terras do Alfofreiro, Carballedo e Borela, de onde eran os seus pais e onde ela pasou dous anos da súa infancia. Era común nas familias emigrantes, principalmente aquelas que tiñan posibles, enviar os seus fillos ou fillas á terra dos avós, para que non perdesen a memoria das raíces. Fíxose moito entre os

emigrantes a Europa, nos anos sesenta e setenta do século pasado, pero tamén entre os netos e netas de emigrantes en América cando conseguían unha posición económica abastada. Tal foi o caso dos pais de Nélida Piñon.

Coñecín persoalmente a Nélida cando a presentei nunha conferencia no Consello da Cultura Galega, en Santiago de Compostela. Coido que traballabamos daquela na versión galega de *A república dos sonhos*, traducida do portugués ao galego polas irmás Carme e María Dolores Torres París. Somos moitos os que pensamos que *A república dos sonhos* (1984) é a nosa gran novela da emigración. Non digo a mellor. Iso será sempre relativo. Mais si a máis ambiciosa, extensa, representativa dun mundo que ten os pés nas dúas beiras ao Atlántico, en Galicia e no Brasil neste caso. Temos novelas de galegos en Cuba, temos historias de galegos en Buenos Aires, temos textos literarios con protagonistas galegos en Venezuela, en México, en Chile, no Uruguai, mais ningún con tanta intensidade como esta historia de Madrugá, Venancio, a vella Eulalia (que empeza morrendo na primeira páxina), o avó Xoán (que leva dentro de si todas as historias da tribo de Sobreira), Odete, a casa de Leblón, Tobías, Miguel, Bento, Antonia... e sobre todo Breta, que herda o don das palabras e, coas palabras do avó, a forza xigantesca do pasado e da propia identidade.

Ramón Villares, na resposta ao discurso de ingreso de Nélida Piñon como académica de honra na RAG (2014) fala da “memoria como substancia narrativa” para definir os textos da autora, moi principalmente referido a *A república dos sonhos*. Memoria dos seus, da súa estirpe, que nos primeiros anos do século XX cruza o Atlántico para buscar unha vida nova nas terras do Brasil, e memoria propia, dunha escritora que constrúe unha parte moi importante da súa identidade sobre eses dous mundos, dous esteos que sosteñen o edificio da creación: Galicia e Brasil. A grande achega de Nélida Piñon ás dúas literaturas consiste precisamente nisto, na ensamblaxe deses dous mundos, que son raíz e tradición: o mundo grandioso e exuberante do Brasil e a tradición íntima, case doméstica, secreta, pero non menos decisiva das raíces galegas.

O dicionario da RAG define *epopea* (por extensión) como un “feito digno de recordar polo seu carácter heroico ou polas grandes dificultades ou esforzos que supuxo para os seus protagonistas”. Pode servir. Outras definicións, en portugués, francés ou italiano, insisten todas no mesmo: poema épico (heroico) que narra grandes acontecementos, dignos de admiración e ás veces mesmo de exemplo.

Imos deixar á marxe a definición de poema, que nunha dimensión máis ampla poderíamos asumir. A novela nace historicamente do poema épico. A cuestión neste caso é saber de que grandes heroes e de que exemplaridade falamos. Non é a primeira vez que o dicimos: a grande épica de Galicia non son as batallas, que non as houbo ou se perderon, nin sequera os grandes personaxes, que algúns tivemos.

A grande épica de Galicia é unha épica anónima e colectiva: a emigración, con historias concretas, como as que se narran en *A república dos sonhos*, mais sobre todo historias colectivas, as máis delas anónimas, nas que os personaxes individuais (particulares) aparecen como arquetipos, ás veces como simples anécdotas, e que no seu conxunto constitúen esa gran noite estrelecida da que fala Castelao na *Alba de gloria*, millenta de luciñas que, como vagalumes, enchen o universo todo. Esa é a verdadeira épica de Galicia: a forza dun pobo que, malia os cataclismos da historia, soubo manter viva a memoria e a tradición, que en moitos casos eran a propia dignidade, aínda que non sempre se formulase desta maneira. Un dos capítulos máis grandiosos desa epopea é a emigración.

Cento de miles de galegos e galegas camiño das Américas: dende as primeiras “expedicións das familias” no século XVIII ata case os nosos días. Na memoria dos netos ou bisnetos que agora volven segue viva esa epopea.

Descubrín a Nélida de Cotobade naquela presentación do Consello da Cultura Galega, falando de *A república dos sonhos*. E descubrín tamén dentro de min cando a sentín falar dos seus anos de infancia en Cotobade e Carballedo, cando de súpeto a escoitei falar da Xesteira, o Pé da Múa, a ponte de Borela sobre o río Almofrei, Santa María de Aguasantas, Loureiro, Tenorio, o monte Castelo, A Portela... Moitas desas referencias eran tamén miñas, da miña infancia, cando os meus pais nos levaban á aldea onde o avó Mariano puxera escola durante anos e onde nos levaban despois, ao meu irmán e mais a min, para “mudar de aires” como se dicía daquela. Nós viviamos en Pontevedra. Borela, onde a miña familia aínda ten algunha propiedade, está a pouco menos de vinte quilómetros da capital, hoxe un nada, daquela (na nosa infancia) algo máis: un traxecto que o avó Mariano, mestre en Borela, facía en bicicleta.

A miña nai (que debo dicir que foi a miña segunda nai, para que cadren as datas) foi compañeira de Nélida na escola da aldea que ela tan ben recorda nos seus escritos, e lembraba (a miña nai) os anos de convivencia coa nena dos americanos, a nena do Brasil, que era unha nena con capacidade económica por riba das outras nenas da aldea, filla ou neta de emigrantes con posibles, pero que convivía con elas, ía ás festas, participaba nas cerimoniais propias daquela Galicia rural onde se esfolaba o millo, sachábanse as patacas, soaba a gaita ou o acordeón nas romarías, contábanse historias a carón das lareiras, ían e viñan as meigas polos camiños, aparecíanse os defuntos debaixo da figueira, seres fantásticos (os mouros) habitaban debaixo das pedras... Ese mundo foi en parte a herdanza que levou Nélida Piñon de regreso ás Américas logo de dous anos na terra dos seus devanceiros (dende os dez aos doce anos): os contos e as historias do avó Daniel, que vén ser o trasunto do avó Xoán de Sobreira, e o mundo todo que descubriu (ou reencontrou) naquelas terras de Cotobade. E digo reencontrou porque en

gran medida ese mundo xa viña dentro dela dende a memoria dos seus na primeira infancia en Río de Janeiro. Se acaso, en Borela esas historias agurgullaron.

Cando eu era rapaz Brasil era unha referencia fundamental para os emigrantes da parte da Terra de Montes, onde empezan as estribeiras de Borela, Viascón, A Xesteira, Tenorio, Carballedo... Lembro a romaría que armaban todos os anos na parroquia do Pelete e en Aguasantas, onde abillaban unha gran pipa de viño para celebrar o patrón, e viñan os emigrantes todos de México e do Brasil coas súas familias, en gran parte para fachendar do que alá lograran, pois como nalgún momento di o Madruga d'A *república dos sonhos*: “o peor que lle pode pasar ao emigrante é volver co fracaso”.

Na edición galega da novela de Nélida hai dúas cousas que quero salientar porque chaman a atención. En primeiro lugar, a cuberta. A cuberta é o primeiro que fala dos libros. Trátase da recreación dunha estampa dos peiraos de Vigo precisamente na época do embarque de emigrantes para as Américas, coa súa varanda de pedra e o peirao de madeira para acceder aos barcos. O segundo que chama a atención, e non é cousa menor, é a dedicatoria. A autora dedícalle a novela, seguramente un dos máis grandes esforzos da súa biografía narrativa, á estirpe “dos que chegaron” (ao Brasil debemos entender), e dá os nomes para que non se perda a memoria: Amada Morgade Lois e Daniel Cuíñas Cuíñas (os avós), Lino Piñón Muíños (o seu pai, que puxo nas súas mans os primeiros libros), e Maita Cuíñas Pires, Avelina Cuíñas Brito, Celina Cuíñas de Almeida e Antonio Cuíñas Morgade. Cunha referencia especial para a nai, tan importante na súa biografía: Carmen Cuíñas Piñón, de quen tirou o seu apelido de escritora. A saga dos Cuíñas. Repito: non me parece unha cuestión menor.

Volvo ao principio do meu texto: sinto non poder participar doutra maneira nestas xornadas que organiza a Sección de Literatura da Real Academia Galega en homenaxe a unha das nosas grandes escritoras. Grazas a Marilar Aleixandre polo teu traballo e un saúdo moi cariñoso a Karla da Silva, que nos recibiu na súa casa de Río e que nos acompañou con Nélida á recepción que a Academia Brasileira de Letras lles fixo aos escritores e escritoras de Galicia no ano 2019. Presidía daquela a institución o noso admirado amigo Marcos Lucchesi. Foron días moi fermosos. Lembro especialmente unhas palabras de Nélida naquel acto:

Hoxe é un día dos galegos e un día grande para min. Síntome galega e brasileira. Formo parte da literatura brasileira, pero o meu corazón, a memoria dos meus pais e as lembranzas da miña infancia, que son as que en gran parte explican a miña visión do mundo, están en Galicia, nunha aldea galega. É imposible entender Brasil sen os galegos.